

Oblicze demograficzne Republiki Tywa (Tuwa)

Tuwa (Tywa) na początku XX w. stanowiła część Mongolii Zewnętrznej (uznającej wówczas chińską suwerenność) i zwana była Tannu-Urianchajem (Urianghajem). Po okresie formalnej niepodległości w l. 1921–1944, została włączona do ZSRR. Obecnie nosi nazwę Republika Tywa¹. Położona jest w dorzeczu górnego Jenisieju, wchodząc w skład Federacji Rosyjskiej (w ramach ekonomicznego regionu zachodniosyberyjskiego oraz administracyjnego Syberyjskiego Okręgu Federalnego²). W podziale administracyjnym Tuwa usytuowana jest pomiędzy Buriacją (Republika Buriacji) na wschodzie i Ałtajem (Republika Ałtaju) na zachodzie. Na północy graniczy z obwodem irkuckim, Krajem Krasnojarskim i Chakasją (Republika Chakasji). Od południa graniczy z Mongolią.

Geograficznie od północy Tuwę zamykają pasma Sajanu Wschodniego i Sajanu Zachodniego. Jest to terytorium o charakterze wyżynno-górzystym³. Zachodnią i centralną część zajmuje Kotlina Tuwińska otoczona od północy Sajaniem Zachodnim, Ałtajem (Góry Szapszalskie) od zachodu i górami Tannu Oła (Tangdy Uula: Chrebet Zapadnyj Tannu-Oła, Wostocznyj Tannu-Oła) od południa. Północno-wschodnią część zajmuje Kotlina Todżyńska otoczona od północy i północnego-wschodu Sajaniem Zachodnim i Wschodnim oraz Górami Akademika Obruczewa od południa. Południowo-wschodnią część zajmują Góry Horumnug Tajga i Sangilen. Klimat jest kontynentalny z chłodną, surową zimą oraz ciepłym latem w górach i upalnym w kotlinach.

¹ Konstytucyjnie (art. 1 Konstytucji z 2001 r.) równoznaczną nazwą jest też nazwa Republika Tuwa, <http://gov.tuva.ru/gosvo/konstit1.htm#ГЛАВА I – Официальный сайт Республики Тыва> (Strona Internetowa Rządu Republiki Tywa).

² W 2000 r. dekretem prezydenta Władimira Putina utworzono okręgi federalne, niepokrywające się z regionami ekonomicznymi. Republika Tuwy weszła w skład Syberyjskiego Okręgu Federalnego z centrum w Nowosibirsku, który to okręg składa się z 12 jednostek administracyjnych (w ich skład wchodzi jeszcze 4 okręgi autonomiczne). Przed 1989 r. Tuwa wchodziła w skład wschodniosyberyjskiego regionu ekonomicznego RFSRR.

³ Góry zajmują 82% terytorium Tuwy.

Podstawą przemysłu jest wydobycie węgla kamiennego, azbestu, złota, przetwórstwo drewna, przemysł spożywczy. Wartość produkcji (na 2003 r.) przemysłowej 170 mld rubli, rolnej 199 mld, w tym uprawy rolne 0,66 i hodowla 133 mld⁴. Wydobycie i produkcja w 2003 r.: węgla 563 tys. ton, azbestu 9,0 tys. ton, tarcicy – 17,5 tys. m³⁽⁵⁾. Pogłowie dużego bydła rogatego 97,7 tys. (w tym 44,8 tys. krów), 29,5 tys. świń, 693,7 tys. owiec i kóz, 25,8 tys. koni, 1,8 tys. reniferów, 151 tys. drobiu⁶.

Republika Tywa zajmuje obszar o powierzchni 170,5 tys. km² tj. 1% powierzchni Federacji Rosyjskiej. Wg spisu powszechnego na 9 października 2002 r. zamieszkiwało ją 305,5 tys. ludzi tj. nieco ponad 0,2 % ludności Federacji⁷. Z tego 77,0% Tuwińczyków, 20,1% Rosjan i 2,9% innych narodowości. Na 1 stycznia 2004 r. liczbę ludności szacowano na 306,5 tys. osób a gęstość zaludnienia na 1,8 osoby na 1 km² (8).

Tabela 1. Skład narodowościowy ludności Republiki Tywa wg spisu powszechnego na 1 października 2002 r.⁹

Narodowość	Liczebność	% całości
Tuwińczycy	235 313	77,02%
Rosjanie	61 442	20,11%
Komi	1 404	0,46%
Chakasi	1 219	0,40%
Ukraińcy	832	0,27%
Tatarzy	584	0,19%
Kirgizi	520	0,17%
Ormianie	500	0,16%
Buriaci	436	0,14%
Azerbejdżanie	304	0,10%
Białorusini	220	0,07%
Dargijczycy	207	0,07%

⁴ *Rossija w cifrach. Oficjalnoje izdanije. 2004. Kratkij statističeskij sbornik*, Federalnaja Służba Gosudarstwiennoj Statistiki, Moskwa 2004, s. 39.

⁵ <http://gov.tuva.ru/ekon/promysl.htm>. W Tuwie odkryto ponad 200 miejsc występowania surowców naturalnych. Na Tuwę przypada 48,6% szacunkowych zapasów chryzotyl-azbestu Wschodniej Syberii, 20,8% węgla koksującego, 27,3% arseniku, <http://gov.tuva.ru/abaut/rossia.htm>.

⁶ http://gov.tuva.ru/ekon/sel_hoz.htm.

⁷ *Rossija w cifrach...*, s. 38. Wg oficjalnych statystyk Republiki Tywa jej powierzchnia jest mniejsza od podawanej przez statystyki rosyjskie i wynosi 168,6 km², <http://gov.tuva.ru/statist/RepubTuva.html> – Strona Internetowa Rządu Republiki Tywa/Komitetu Państwowej Statystyki Republiki Tywa (Комитет государственной статистики Республики Тыва – Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Республике Тыва (Тывастат)); <http://www.pptuva.ru/pages/republic.htm> – Strona Internetowa Stałego Przedstawicielstwa Republiki Tywa w Moskwie.

⁸ <http://gov.tuva.ru/statist/RepubTuva.html>.

⁹ Pełny spis zob. http://www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_03.xls – Strona Internetowa rosyjskiej FSGS (Федеральная служба государственной статистики).

Czuwasze	195	0,06%
Koreańcy	188	0,06%
Uzbecy	161	0,05%
Niemcy	153	0,05%
Kumycy	126	0,04%
Kazachowie	117	0,04%
Gruzini	111	0,04%
Mordwini	106	0,03%
Baszkirzy	101	0,03%
Udmurci	89	0,03%
Estończycy	79	0,03%
Łotysze	69	0,02%
Maryjczycy	66	0,02%

Głównym miastem Tuwy jest Kyzyl¹⁰ (po turecku *Czerwone*), liczące 104,9 tys. mieszkańców (stan na 1 stycznia 2003), leżące w odległości 4668 km od Moskwy. Republika dzieli się na następujące jednostki administracyjno-terytorialne: 5 miast (Kyzyl, Ak-Dowurak, Czadan, Szagonar, Turan), 2 osiedla typu miejskiego (Kaa-Chem, Chowu-Aksy), 17 kożunów (rejonów), 112 administracji wiejskich¹¹. Jej rdzenni mieszkańcy, zwani dziś Tuwińczykami stanowią zbiorowość złożoną z wielu substratów etnicznych¹², wcześniej nazywani byli zbiorczo Urianchajami (lub Sojotami). Mówią dziś językiem tureckim¹³ i od XVII w. wyznają buddyzm w jego tybetańskiej odmianie (tzw. lamaizm) oparty o wciąż silne przeżytki szamanizmu.

Tabela 2. Liczebność ludności Republiki Tuwa wg spisu powszechnego na 1 października 2002 r. z podziałem na jednostki administracyjno-terytorialne¹⁴

	Nazwa terytorium	Liczba ludności
	Cała ludność Republiki	305 510
	ludność miejska	157 299
	ludność wiejska	148 211
1.	miasto Kyzyl	104 105

¹⁰ Kyzyl założono w 1914 r. jako Bielocarsk. W l. 1918–1926 nosił nazwę Chem Beldyr (Hem Beldiri, tzn. miejsce, w którym łączą się dwie rzeki).

¹¹ <http://gov.tuva.ru/statist/RepubTuva.html>. Nazwa kożunny odpowiada nazwie tradycyjnych mongolskich choszunów.

¹² Na naród współczesnych Tuwińczyków, których przodkowie byli jednymi z najstarszych mieszkańców centrum Azji złożyły się, obok kilku etnicznych grup tureckich, elementy mongolskie, samojedzkie i ketskie, które uległy asymilacji w tureckojęzyczny etnos. Te same etniczne grupy tureckie występują zarówno u Tuwińczyków jak i u Turków Altajskich, Chakasów i Karagasów.

¹³ Język tuwiński jest blisko związany z dawnym językiem Oguzów i Ujgurów oraz współczesnym karagaskim i jakuckim.

¹⁴ <http://gov.tuva.ru/statist/PerepTuva/brosh.doc>.

2.	miasto Ak-Dowurak	12 965
3.	Baj-Tajginski kożuun	12 321
	w tym wieś Teeli	3 764
4.	Barun-Chemczikski kożuun	12 683
	w tym wieś Kyzyl-Mazałyk	5 046
5.	Dzun-Chemczikski kożuun	21 361
	w tym ludność wiejska	11 907
	w tym miasto Czadan	9 454
6.	Kaa-Chemski kożuun	13 071
	w tym wieś Saryg-Sep	4 621
7.	Kyzyłski kożuun – cała ludność	22 678
	w tym ludność wiejska	12 215
	w tym otm* Kaa-Chem	10 463
8.	Mongun-Tajgiński kożuun	5 938
	w tym wieś Mugur-Aksy	4 046
9.	Owjurski kożuun	7 930
	w tym wieś Chandagajty	3 173
10.	Pij-Chemski kożuun	11 431
	w tym ludność wiejska	5 833
	w tym miasto Turan	5 598
11.	Sut-Chołski kożuun	8 430
	w tym wieś Sug-Aksy	3 077
12.	Tandinski kożuun	13 827
	w tym wieś Baj-Chaak	3 084
13.	Tere-Chołski kożuun	1 835
	w tym wieś Kungurtug	1 835
14.	Tes-Chemski kożuun	8 908
	w tym wieś Samagaltaj	3 507
15.	Todżinski kożuun	5 931
	w tym wieś Toora-Chem	2 233
16.	Uług-Chemski kożuun	19 461
	w tym ludność wiejska	8 453
	w tym miasto Szagonar	11 008
17.	Czaa-Chołski kożuun	6 532
	w tym wieś Czaa-Choł	3 453
18.	Czedi-Chołski kożuun	8 081
	w tym ludność wiejska	4 375
	w tym otm* Chowu-Aksy	3 706
19.	Erzinski kożuun	8 022
	w tym wieś Erzin	2 977

*otm – osiedle typu miejskiego

Tabela 3. Liczebność miast i ośrodków wiejskich w Republice Tywa w zależności od liczby mieszkańców wg spisu powszechnego na 1 października 2002 r.¹⁵

Liczba miast ogółem	a) w tym miasta poniżej 100 tys.	b) w tym miasta od 100 do 200 tys.	Liczba zamieszkałych ośrodków wiejskich ogółem	w tym: bez stałej ludności	do 10 osób	od 11 do 50 osób	od 51 do 100 osób	powyżej 100 osób
7	6	1	435	46	94	96	53	146

Tabela 4. Liczebność Tuwińczyków w Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republice Radzieckiej w l. 1926–1989

Tuwińczycy	Rok i liczba ludności w tysiącach ¹⁶					
	1926	1939	1959	1970	1979	1989
	0,2	0,8	100	139	165	206

Statystyczny skok ilościowy w liczbie Tuwińczyków w ówczesnej RFSRR pomiędzy rokiem 1939 a 1959 wiąże się z wcieleniem Tuwy do ZSRR w 1944 r. W 1989 r. ludność Tuwy (wówczas Tuwińska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Radziecka) wynosiła 308,6 tys. w tym 198,4 Tuwińczyków (64,3 %), 98,8 tys. Rosjan (32 %) i 11,4 tys. innych (3,7 %)¹⁷.

Wg spisu powszechnego z 2002 r. w Federacji Rosyjskiej mieszkało 243,4 tys. Tuwińczyków (4,4 tys. Tuwińczyków-Todźińców). 84,8% Tuwińczyków deklarowała znajomość rosyjskiego.

Tabela 5. Znajomość rosyjskiego wśród Tuwińczyków wg spisu powszechnego na 1 października 2002 r.¹⁸

	Ogółem		Ludność miejska		Ludność wiejska	
		w tym władający językiem rosyjskim		w tym władający językiem rosyjskim		w tym władający językiem rosyjskim
Tuwińczycy	243 442	206 533	107 850	97 516	135 592	109 017
Tuwińczycy-Todźińcy	4 442	3 559	7	7	4 435	3 552

¹⁵ http://www.gks.ru/PEREPIS/tab1_3.htm Таблица 3 – Strona Internetowa rosyjskiej FSGS (Федеральная служба государственной статистики. W 2004 r. FSGS zastąpiła powołany w 2001 r. Государственный комитет Российской Федерации по статистике).

¹⁶ P. Eberhardt, *Geografia ludności Rosji*, Warszawa 2002, tabela 43 na s. 97.

¹⁷ *Nacjonalnyj sostaw naselenija SSSR*, Moskwa 1991, s. 40–42, za: P. Eberhardt, op.cit., tab. 47 na s. 109.

¹⁸ http://www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_02.xls – Strona Internetowa FSGS.

Tabela 6. Liczebność ludności Republiki Tywa w l. 1959–2002¹⁹

Rok	W tysiącach ludzi			Udział (%) ludności miejskiej
	Ludność ogółem	Ludność miejska	Ludność wiejska	
1959	171,9	50,2	121,7	29,2
1970	231,0	86,6	144,4	37,5
1979	267,6	112,4	155,2	42,0
1989	308,5	144,3	164,2	46,8
2002	305,5	157,3	148,2	51,5

Tabela 7. Ludność Tuwy wg płci w l. 1959–2002²⁰

Rok	W tysiącach			Liczba kobiet na 1000 mężczyzn
	ogółem	mężczyźni	kobiety	
1959	171,9	83,9	88,0	1049
1970	231,0	114,0	117,0	1026
1979	267,6	131,7	135,9	1032
1989	308,5	151,4	157,1	1038
2002	305,5	145,0	160,5	1107

Chociaż Tuwa zajmuje 77 miejsce w Federacji Rosyjskiej pod względem liczby ludności i 11 w Syberyjskim Okręgu Federalnym wyprzedzając Tajmyrski (Dołgano-Nieniecki) Okręg Autonomiczny (39,8 tys.), Ewenkijski Okręg Autonomiczny (17, 7 tys.), Republikę Ałtaj (202,9 tys.), Ust-Ordyński Buriacki Okręg Autonomiczny (135,3 tys.) i Agiński Buriacki Okręg Autonomiczny (72,2 tys.). Pozostałe jednostki administracyjne okręgu, w tym Republika Chakasji (546,1 tys.) mają większą liczbę ludności.

Liczba ludności, rosnąca do 1989 r., w kolejnym okresie – do 2002 r. zmniejszyła się o 3,0 tysiące osób, co było wynikiem rozpadu ZSRR i odpływu Rosjan z Tuwy. Liczebność ludności wiejskiej zmniejszyła się w tym okresie o 16 tys., wzrosła natomiast o 13 tys. liczba ludności miejskiej. Wg szacunków na 2004 r. liczba ludności ustabilizowała się i nieco wzrosła do 306,5 tys. osób.

Kilka czynników złożyło się na unikalną etniczno-językową sytuację w Tuwie. Wynikiem splotu czynników demograficznych (niewielka gęstość zaludnienia, tradycyjny związek z wsią), historycznych i gospodarczych (słaby przemysł, rolniczy charakter kraju) Tuwińczycy byli niepodatni na asymilację, pozostając na obrzeżu radzieckiego imperium, oddzieleni górami, bez linii kolejowej łączącej ich z resztą Rosji (do dziś).

Tuwińczycy w zdecydowanej większości mieszkali i mieszkają na terytorium swojego kraju, wykazując małą mobilność. Prawie wszyscy mają silne poczucie identyfikacji

¹⁹ <http://gov.tuva.ru/statist/PerrepTuva/brosh.doc> (tu błędnie dane dla ludności wiejskiej w 1959 r. – 50,2 tys. co koryguje dołączony wykres, <http://gov.tuva.ru/statist/PerrepTuva/g1.doc>).

²⁰ <http://gov.tuva.ru/statist/PerrepTuva/brosh.doc>.

narodowej jako Tuwińczycy. Zupełnie odmiennie przedstawia się sytuacja w sąsiednich republikach gdzie Rosjanie stali się większością w stosunku do miejscowych narodów (Republika Chakasja, Republika Ałtaj, Republika Buriacji).

Tuwińczycy w przeciwieństwie do wielu narodów Syberii nie stracili również swojego języka²¹, jego znajomość deklarowało 242,5 tys. osób²², tj. niemalże wszyscy Tuwińczycy mieszkający na terytorium Federacji Rosyjskiej, a zdecydowana większość z nich podawał również tuwiński jako język ojczysty (rodnoy), co również zdecydowanie różni Tuwińczyków od bardziej zrusyfikowanych (w tym przypadku pod względem języka) Buriatów, Komi, Tatarów, Udmurutów, Czuwaszy czy Jakutów.

²¹ Zgodnie z art. 5 konstytucji Tuwy z 2001 r. językiem państwowym jest język tuwiński i rosyjski, <http://gov.tuva.ru/gosvo/konstit1.htm#ГЛІАБА І>.

²² http://www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_04.xls. W tej liczbie znajomość tuwińskiego zadeklarowała też kilkutysięczna grupa nietuwińczyków. Zob. http://www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_06.xls.